

AZ AGGODALOM KIÁLTÁSA

CSORBA GYŐZŐ HALÁLPOÉTIKÁJA

(Költészete 1955-ig)

Az 1953–1954-ben írt, s 1955-ben megjelent önéletrajzi poéma, az *Ocsúdó évek* a század első felének egyik jellegzetes, Kosztolányi *A szegény kisgyermek panaszai* című ciklusától Móricz *Életem regényéig* ívelő (de később is képviselt) önéletrajzi hagyományát követi: ez a mű is a férfi visszatekintése gyermekkorára. Két ellentétes motívum hálózta át a szöveget: a szél és a por. A szél az emlékezésre serkentő inspiráció metaforája, míg a szálló és a dolgotkat belepő por az idő, a felejtés és az elmúlásé. Ez utóbbi Csorba költészetének egyik fő témája, szintén az első félszázad domináns élményei közül való. Ez a két motívum, a halál és a múltidéző aktus nagy drámájának színreviteleként korábbi költészetében is jelen volt. Csak néhány példát említve: a szél *A híd panasza Naplórészletek* című, lírai jegyzeteket ciklusba fűző versében is a miliő és a lélekállapot pozitív érzelmeket sugárzó hangulati tényezője volt, a *Szabadulás* kötet *Alázat* című versében viszont a motívumnak fenyegető jelentését érzékeltük: „Szél támad és elvinni készül, / emelgeti a szoknyád, / beteg vagyok a rettegéstől”. A *Dunánál* című költeményben pedig ezt olvastuk: „Szállt, szállt a por, és hullott az eső / hol rejtik zsenge-ifjúságom?” A vissza-visszatérő kérdés hangja tartósan hullámozik az eszmélkedés lelki folyamatában, amire az elbeszélő címadó gesztusát eredményező sajátos melléknévi igenév utal: a *felocsúdik* mozzanatos igéből tartós folyamatot jelző *ocsúdó* szó szétterül az időben, amit az *évek* főnév többes száma felerősít. (Ezt a szót korábban Csorba is mozzanatos igeeként használta, bár műveltetőként formálva: „Komoly szavam küldöm felocsudtatónak”. (*Naplórészletek*) Ezzel azonban korántsem merítettük ki a két jelzett motívum jelentésvilágát, sőt,

Keserű dal
= = =

Draza kirimék egy morogó nap emlékére.

Szeretnem elmondani neked, gyermek,
mi volt nekem. —
Négyvénzesedtem, nem nekem
bócsa — várom fűfelmarad,
hogy gazdag kővet betöltsen
életemmel a melettem.

Faj a hiány miemben, nekem,
hogy ember is vagyok,
hogy lehettem és lehettem
a csokorom sajgó —
de rendelt és, jögevő ítélet,
nem barátságot.

Senki barátságot, csak nekem magamot,
ahogy lehet,
csak illő barátságot
keresem a hiány helyett,
aki ott és ki ott
ajándékot számomra nyitogat.

Szeretnem elmondani neked,
mi volt nekem —
hát én tereit sorom ele
a gondos melettem,
hogy tiszta műveimnek tudván,
micsodj velem.

Tölel más a világot elutasítok;
melyet véro
fanyerke kékis vonalait akadnak,
a nyugalom, a fő erő
kergett kergett körül
mint szétheltem levegő. —

Csorba Győző Alázat (Keserű dal) című versének kézirata
(Csorba Győző-hagyaték)

a lényeket későbbre tartogatjuk. Mert a szél valakit rejt, akinek titkos jelenlétét sejtetően sugallja, a szálló por némaságában, némasága által pedig valaki beszél, azaz hallgatva szól. Ki van itt, bár nem látjuk, kinek a hangja töri meg a beállt csend némaságát? Tanulmányunkban ezekre a kérdésekre fogunk felelni. De ehhez vissza kell mennünk a kezdetekhez.⁵¹¹

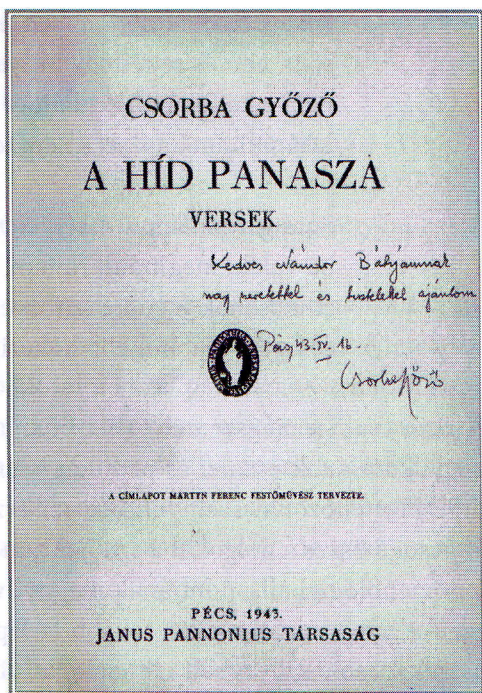
A kritikai kudarcot (és piaci eladhatatlanságot) okozó pályakezdő kötet, a *Mozdulatlanság* (1938)⁵¹² ellenállást váltott ki abban a néhány olvasóban, akik fellapozták, olyannyira, hogy az érdektelenség még a jobb esetnek számított.⁵¹³ Mert az a költői világ, amelyben „megmeredt a levegő”, s ahol a költő „éber-paraszas / színe-heve megdermedt”, csakugyan visszatetszőnek, sőt riasztóan halottnak bizonyult. (Egyébként az említett költő József Attila, s a vers, az *Egy halott költőhöz* 1937 végén, a gyász hírére keletkezett.) Olyan ez a kötetben felidézett világ, mint Hamvas Béla Sirius bétája *A láthatatlan történet* című kötetben, amely hideg és élettelen csillag, s ahol a holt részecskék sötét halomban fekszenek. Az *Antiquáriumban* című versben egy vegetáló, csonka családot látunk, ahol a megöszült anya „fekete hangon” említi két fiát: az egyik már halott, a másik most haldoklik. És a környezet: „Régi könyvek szakadt táblával, / össze-vissza és sorba rakva; / képek, hegedűk, érmek, pénzek / csöndes, ó-illatú csapatja” kupacokban, mint a Sirius bétán a megfagyott molekulák.

⁵¹¹ Csorba Győző 1916. november 21-én született Pécsen, itt végezte iskoláit, 1935-ben érettségizett a jezsuita Pius Római Katolikus Gimnáziumban, noha ő maga református volt. 1939-ben szerzett diplomát az Erzsébet Tudományegyetem jogi karán. 1940-ben a Janus Pannonius Társaság tagja, 1941-től a *Sorsunk* munkatársa, majd társszerkesztője lett. 1943-tól 1952-ig a Pécsi Városi Könyvtár vezetője volt. 1944-ben megnősült, házasságából három lány született. 1947-ben Baumgarten-díjjal jutalmazták. 1947–1948-ban ösztöndíjasként öt hónapig a Római Magyar Akadémia lakója volt. 1949-től az első, Katkó István által, majd 1952-től a Szántó Tibor által szerkesztett második *Dunántúl* című folyóirat munkatársaként dolgozott. 1956-tól 1976-ig, nyugdíjba vonulásáig a Baranya Megyei Könyvtár igazgatóhelyettese. 1959-től 1965-ig, majd 1977-től tagja volt a *Jelenkor* szerkesztőbizottságának. 1957-ben és 1972-ben József Attila-díjjal tüntették ki, 1985-ben Kossuth-díjat kapott. 1986-ban Pécs díszpolgárává avatták. Több magas állami kitüntetés birtokosa. 1995. szeptember 13-án halt meg Pécsen.

⁵¹² CSORBA Győző: *Mozdulatlanság. Versek*. Pécs, Kultúra Könyvnyomdai Műintézet Mayer A. Géza és Társai, Nemzetvédő kiadás, 1938. A kötet felelős kiadója a szerző.

⁵¹³ A Nyugat rendkívül rövid és súlyosan elmarasztaló kritikát közölt a kötetről: JANKOVICH Ferenc: Csorba Győző: *Mozdulatlanság*. *Nyugat*, 32. évf. (1939) 4. sz. 263.

Egy költő sorsa a második kötettel dől el jobbra vagy balra, mondják. A kudarcot valott, ám az életmű startpontját mégis kijelölő első kötet után a második önálló könyv, *A híd panasza* (1943)⁵¹⁴ valóban sorsdöntőnek bizonyult Csorba pályáján.⁵¹⁵ A legfontosabb változást a címadó vers jelzi. Míg a pályakezdő kötetben, mint Tüskés Tibor megfigyelte,⁵¹⁶ a szubjektum és a világ elválasztottságát éles határvonal jelölte két külön kibomló versfüzér között, itt viszont a megszemélyesített híd metaforikus szólamában – rapszodikus elégiává emelt panaszdalában – egyszerre hangzik az alany és a tárgy beszéde, ahogy a megismételt jelzők sugallata is egyneművé avatja a földet és a hidat. „Fekete földből nőttem, keserű földből nőttem én ki, / fekete ereimben keserűség kerengett”. A szubjektum tárgyiasult, a tárgy pedig személyes arcot öltött:

A híd panasza dedikált példánya
(Csorba Győző-hagyaték)

⁵¹⁴ CSORBA Győző: *A híd panasza*. Versek. Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1943. A kötet címlapját Martyn Ferenc tervezte.

⁵¹⁵ 1940-ben műfordítás kötete is megjelent, amelyet ófranciából fordított: HÉLINANT: *A halál versei*. Pécs, Janus Pannonius Társaság, 1940. A kötethez Birkás Géza írt bevezető tanulmányt. Birkás Géza (1879–1951) irodalomtörténész, 1923–1940 között a pécsi egyetem professzora. A pozitivisták iskola jeles képviselője. Fő műve: *A francia irodalom története a legrégibb időktől napjainkig*. Budapest, Szent István Társulat, 1927. Pécsi vonatkozású munkája: *A régi Pécs külföldi útleírások alapján*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., 1938. Bővebben lásd: NAGY Imre: *Ötöröny. A pécsi irodalmi műveltség a kezdetektől a huszadik századig*. Pécs, Kronosz, 2013. 176–177.

⁵¹⁶ Tüskés Tibor: *Csorba Győző*. Budapest, Akadémiai, 1981. 29.

Fekete földből nőttem céltalanul a levegőbe,
soká nem is sejtettem, milyen irányba tartok:
nehéz ködök mögött bújtak a túlsó partok,
lebámultam a vízre, s nem lettem okosabb belőle.

Suta gerendáimra keselyűk, varjak telepedtek,
ha valaki megindult rajtam, vesztébe tévedt,
cinkosának fogott a kárörvendő élet,
és egyre újabb-újabb hóhéri munkával lepett meg.

A nem csupán megszemélyesített, hanem a személyt magába fogadó tárgy megalkotásának eszmei és poétikai jelentőségét kétféleképpen is megközelíthetjük. Filozófiai szempontból azt érzékelhetjük, hogy a tudat hálóként kapcsolja össze a dolgokat a szubjektummal, s ha nem tévedünk, ezt Husserl fenomenológiai álláspontjának megnyilvánulásaként könyvelhetnénk el, de ezen a nyomvonalon akár tovább is léphetünk, s az embert és a dolgokat összekapcsoló szövegbeli szituációt a „világban-benne-lét” (*In-der-Welt-sein*) jegyében értelmezhetjük, Heidegger fogalmisága alapján. Mondanunk sem kell, hogy nem feltétlenül Csorba, hanem a szöveg filozófiájáról beszélünk. Poétikai szempontból viszont, s most ez látszik fontosabbnak, Eliot felől közelíthetjük meg a verset, aki szerint a jó költészet tárgyiasítja az érzéseket, s a dolgok leírásán keresztül fejezi ki azokat, a „tárgyi megfelelő” (*objective correlative*) által. „Az érzelemnek művészi formában való kifejezése csakis a »megfelelő tárgy« megtalálása révén lehetséges; vagyis olyan tárgycsoportra, helyzetre, eseménysorra lelven, mely ennek a bizonyos érzelemnek a formulája lesz; mégpedig úgy, hogy amint a szükségképpen érzéki élményt eredményező külső tények adottak, közvetlenül fölkeltik az érzelmet” – írja Eliot.⁵¹⁷ Ez esetben a tárgyi megfelelő megtalálása a leírás helyett beszéltetést eredményez a *prosopopoeia* retorikai fogalomrendjében. A vers tehát „a híd panasza” által a létezés csonkaságáról beszél, s ami még súlyosabb üzenet, az együttlét vágyának átmeneti beteljesülése után a megsemmisülés önpusztító, keserű óhajáról:

⁵¹⁷ T. S. ELIOT: *Hamlet*. Ford. Takács Ferenc. In: *Uő: Káosz a rendben. Irodalmi esszék*. Budapest, Gondolat, 1981.73–79., idézet: 77–78.

Jobb volna a homályos folyóba rogni mindenestül,
 mintsem az űrbe lógni és oktan remélni,
 jobb volna a puha iszapba halni térti,
 hogy fodrozódás nélkül folyjék rajtam a víz keresztül.

Az „űrbe lógó” félbeszakított híd képe után marad a néma őszanyag, a víz. Fodrozódás, az élet nyoma nélkül.

Ám ez mégsem a Sirius béta dermedt világa már. A megsemmisülés csupán a beszélő vágya, vagyis a hang nem némul el, s maga a beszéltetés létértelmezésként funkcionál. Ez erősödik fel a korai pályaszakasz másik nagy versében, a *Szólalj meg bennem!* című költeményben, amely az életmű egyik csúcsteljesítménye. A szöveg a Jonathan Culler által a poézis kulcsfogalmának tekintett aposztrophé jegyében ölt maradandó formát.⁵¹⁸ A megszólítás ezúttal sajátos kettőshangzat: a beszélő Istent szólítja meg, de a versre hangolt olvasó nevében is.

Verembe nem dönts, hegyre sem emelsz,
 nem hajtogatsz mint friss-kezű szellő a nádat,
 nem törödsz velem, Istenem,
 sorsom mélyén hallgatsz, mint föl nem robbant
 bomba aluvó vizek mélyein.

A vers kettős élmény kifejezése. A magárahagyottság árvasága és a megváltó inspiráció vágya összefonódva formálja a szöveget, amelynek beszélője sem a verembe esett ember (2Móz 21,33) balsorsában, sem a hegyi beszéd hallgatójának örömeiben nem részesül. Az egzisztenciális magárahagyottság és létbevetettség a törvények elvesztésének hiánytapasztalatával jár („normáim elmentek veled”), ám a lélek a hallgató Isten hiányának, csendjének állapotában még őrzi magában a büntudat kegyelmét: „lapulok, bújok, pislogok csönded szemébe”. Egy kulcsfontosságú igei metafora a bábeli torony képzetét idézi – „Tornyosodik a bűn a szívemen” –, ám a gögös építmény mégsem belül, a szívben épül, mintegy képletesen, hanem az igei metafora

⁵¹⁸ Jonathan CULLER: Aposztrophé. Ford. Széles Csongor. *Helikon*, 46. évf. (2000) 3. sz. 370–389.

révén valóságosnak érzett, roppant súlyával magát a szívet terheli. A keretes szerkezetű, a cím által jelzett kiindulópontához visszahajló szöveg az utolsó, negyedik strófában megismétli az Isten hangja iránti kérést, s a „nem törödsz velem” panaszára a „törödjél velem Istenem” kérése válaszol. A szöveg befejező szakaszában felbukkan, szóismétlés által nyomatékosítva a szél motívuma, amely ezúttal a pünkösdi élményhez kapcsolódik. (ApCsel 2, 1–2.) A beszélő Isten hangjának megszólalását belül várja, a lelkében. Korábban feltett kérdéseinkre most kapjuk meg a választ: a szél Isten üzenetét hozhatja, az ő remélt hangja törheti át a némaság búrját. A bensőséges Isten-élmény vágya a szubjektum és a megszólított, a beszélő és a címzett egységének óhaját fejezi ki, s bizonyos értelemben a kereső már megtalálta azt, akire vágyott, s ily módon a szövegben két hang találkozásának élményében részesülünk. Az aposztrophé ezúttal is többszólamú.

Szólj meg bennem, régen-hallgató!

mozgass meg, légy szél, szél, ami voltál egyszer,

törödjél velem, Istenem!

mindegy: veréssel, vagy simogatással,

csak érezzem, hogy van hozzám közöd.

Úgy tűnik, hogy *A híd panasza* domináns témáját, a lírai én haláltapasztalatát megfogalmazó szövegek a kötet létértelmező verseinek szólamával nem szervesen összetartozó vonulatát képezik a kötetnek, legfeljebb csupán azok párhuzamos motívumát alkotják. Ennek a hangnak a komor morajlása mint-ha elfedné a panasz hangját és a könyörgő felszólítás beszédét. Mert létezhet-e fájdalmasabb élmény, mint annak a fiatal lánynak a sorsa, aki „[m]ost lefeküdt, a hátára feküdt le, [...] aszott testére vőlegényként / ráfeszült a rossz halál.” Az idézett *Carmen lugubre* már-már morbid képe a halálos násszal még fagyos ellentétre is talál a *Levélnék* a tájra vetett döbbs pillantása által: „És a fák, a fák! / zörgő csontvázként állanak / egy nagy-nagy anatómián.” Ez Csorba létértelmezésének sötét szólama. Ám ami a hétköznapi élet közegeiben megfogalmazódó közterek által voltaképpen a haláltól való elfordulást, a halál lefedését és elhárítását szolgálja, az a poézisbe való átemelés, a megformálás révén már eltökélt szembenézés a ténnyel. Annak tudatosítása, hogy emberi létezésünk halálra szánt, de egyszersmind halálhoz viszonyuló

lét. (Heidegger nyelvén: *Sein zum Tode*.)⁵¹⁹ És aki az eszmélkedésnek erre a magaslatára ér, annak feje felett elhangzik az aggodalom kiáltása:

Jusson eszedbe: meg kell halnod,
boldog sötétbe hullanod,
egész-magaddal hullj és halj ott
mint példás-szép halott,
ne összevissza-feledés
kényére bízd a sorsodat,
rejtőzz el, légy merész!

A *Tanács* idézett szövegében a Csorba sajátos szóösszetételeinek példaként felbukkanó *egész-magad* kifejezést megítélésem szerint filozófiai fogalomként kell értelmezni. Amikor a személyes névmást a szöveg visszaható névmással váltja fel, e szócsere által a vers az eszmélkedés magasabb szintjére jut. Az én (*Ich*) öntudatra ébredt lényegiségét fejezi ki a magam (*Selbst*), önmagam, sőt az egész-magam kifejezés, vagyis az önmegszólító gesztus által megkívánt második személyben az „egész-magad”. Ebben az esetben a „rejtőzz el” önfelszólítás a partikuláris énnek a tudatos önmagába való belerejtését jelenti, igényli, amihez egy másik aposztrofáló gesztus is társul: „légy merész!” Ez az a kiáltás, amely a lelkiismeret, a gond, az aggodalom hangja, hívása, amely a felhívottat, mint Heidegger mondja, „felszólítja önmagára”. „A halálban a jelenvalólétnek éppenséggel vissza kell vennie önmagát.” Mert a halálra gondolás „nem más, mint az önmaga számára egzisztensen átláthatóvá vált lelkiismerettel-bírni-akarás.”⁵²⁰ Magasrendű időtudat, amely éppen a halál tudatosítása által a világgal és önmagunkkal, az életünkkel történő tervező bánásmódra késztet. Ily módon válik Csorba Győző halálpoétikája, azaz a poézis szintjére emelt haláltapasztalat – a halálhoz viszonyuló szabadság által – hiteles életüzenetté. Aminek fényében a halál akár áldott is lehet, miként az *Ijessz rám* című versben, mert immár az autentikus lét nélkülözhetetlen feltétele.

⁵¹⁹ Martin HEIDEGGER: *Sein und Zeit*. Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 1979. 246–267, 301–310, 382–387, 420–428.

⁵²⁰ Martin HEIDEGGER: *Lét és idő*. Ford. Vajda Mihály és társai. Budapest, Gondolat, 1989. 462, 512–514.

A kölcsönzési határidő (1 hónap) pontosan betartandó!

Elismervény
a pécsi magyar királyi Erzsébet Tudományegyetemi könyvtárból kiadott könyvről.

A kölcsönvevő neve	állása	lakhelye
Csorba Győző	vátonikivételnok	Pécs, Hadapród u. 16.

A könyv szerzője	címe	Jelzet	Darab-szám	Kötés
Katona József	összes művei	6334	2	fü

Kikölcsönzés ideje 194	1941. okl. 1	Biztosíték
		pengő

Jótállást vállal: Weöres Sándor Kiadta:

Dokumentum nyoma Pécs

Egy Hadapród utcai dokumentum

(Csorba Győző-hagyaték)

Áldott halál, te szent, mégis: kérve kérlek:

ijessz rám, nyúlj felém: hibbanjon már a mérleg,

ijessz rám, nyúlj felém: remegjek, sírva féljek –

élettelen halál, segíts hozzá, hogy éljek!

A *híd* panaszát négy évvel később, 1947-ben követte Csorbának a kritikai áttörést jelentő harmadik kötete, a *Szabadulás*.⁵²¹ „Legutóbbi verskötete, a *Szabadulás* valamennyiünk számára meglepetés volt: egy új és nem remélt tehetség mutatkozott be lapjain” – írta Sőtér István nevezetes, *Négy nemzedék* című antológiájában az ott közölt három Csorba-vers (*Kit nyugtalan ágyad, Vers Rómából, Szabadulás*) elé írt magvas bevezetőjében.⁵²² Csorba versei a kritikust a korai Barcsay-képekre emlékeztetik. „Mintha alacsony, fekete fel-

⁵²¹ CSORBA Győző: *Szabadulás. Versek*. Pécs, Batsányi Társaság, é. n. [1947].

⁵²² *Négy nemzedék. Élő magyar költők*. A tanulmányt írta és a költőket bemutatja SÓTÉR István. Budapest, Parnasszus, 1948., idézet: 247. Megjegyzendő, hogy az antológiában közölt egyik Csorba-költemény, a *Vers Rómából*, amely a költő öt hónapos (1947–1948) római tartózkodásának élményéből származik, nem a *Szabadulás*-ban jelent meg, hanem *A szó ünnepe* (1959) című kötetben.

Csorba Győzőnek

Ó római, olyanok vagyunk, mint egy görög,
ki az Agorán véli magát. Az ember lassenként
úgy szabadul, hogy részegen beüti fejét a kőbe,
meghal és nem jözen soha többé!

Legjobb korszakaiban is, csupa fel-megoldás
adott az emberi világ, nem csak az életben, de a
szepszágban is. Az egyetlen cél: gyökerestől sza-
badulni; s nem tudjuk, ehhez van-e út.

Weöres Sándor római feljegyzése
(Csorba Győző-hagyaték)

hőkkel borult volna el a szürke, délutáni táj: ebben a sötétségben új érvényt
nyernek a színek, lidérces fények gyúlnak ott, ahol eddig szelidségükben je-
lentéktelen lapályokat láttunk, a valóság értelme kifordul, s a monoton felület
alatt meglátjuk a vad, tarka bélést: de mindezt is a leszakadni kész felhők
fekete fátylába fojtottan.” Sötér szerint a képek mögött „lenyűgöző nagy ódai
hang készülődik, mint fekete felhők mélyén az egyelőre csak morgó, tom-
pán dobbanó vihar”.⁵²³ A portrérajzoló kritikus lényegre utaló megfigyelése –
„a valóság értelme kifordul” – a létszemléletnek arra a szellemi metamorfózi-
sára céloz, amelynek alapját *A híd panasza* szövegei képezték, ahogy az ódai
hang is felcsendült már a *Szólalj meg bennem!* című költeményben.

A *Szabadulás* verseinek fő motívuma a köd. A tél „békéje omló köddel
vándorol” (*Tél*). „Távoli dallamként foszlik darabokra a köd” (*Naplójegyzet*),
s a beszélő „a cérnaszálon hintázó pokol” rémületében úgy érzi, „pár napja
már veszett az életem, / és omlik, mint a köd” (*Mint a kút*). Mintha a világon
minden rejtett, bebukolt, befedett lenne. Hogyan értelmezhetjük ezt a félho-
mályban derengő világot? A költő talán visszalépett az *Ijessz rám* előtti szituá-
cióba? Ha kérdésünkre a választ keressük, a sötét felhők és a ködök mögé kell
néznünk, s akkor rájövünk, hogy valójában a jelenvaló lét drámája folytatódik

⁵²³ Uo. 247–248.

Csorba Győző: Szabadulás. Versek.

Batsányi Társaság, Pécs, 1944.

Csorba Győző aközé a három-négy mai magyar költő közé tartozik, akik rá merik bízni magukat az új líra többé-kevésbé kipróbálatlan lehetőségeire; akik nekivágnak az idegenségnek, nem tudhata előre, hogy kínos találat-e, vagy amijük van, azt is élvezítik. Vajjon a művészetnek alapelve-e ez a vakmerőség? nem tudom; de a jelenben mindenesetre úgy látszik, hogy a vakmerők érnék el tágabb eredményt, míg az óvatosok nagyjából egyhelyben topognak.

Csorba merészsége gyümölcsözőnek látszik; de éppúgy a megtorpanásai is. Új köteté ingadozik az ismeretlen lehetőségekbe előretörés és a bevált lehetőségek alkalmazása között: de akár az „előre”, akár a „mégse” kerül előtérbe, eredménye mindig értékes.

Az egyik lehetőség: „én”-jét mennél jobban kitágítva, sőt szétoldva, az emberi lélek alig ismert, értelmetlenül ~~kihívó~~ szféráinak átadni magát, a pusztá inspirációt követve, s a tudatot csak mint formáló erőt és fegyelmező irlést alkalmazva:

Fölcsapódó fény lassú-lejtésű tánc, ide-oda hajló ragyogás
ütemes éneke könnyed sikkalással lendül a mohó kapu tárt
íve felé, amely izrogan, szomorúan nyílik elébe.
S a fátyolos élénkség gyengéd suhanása megül keveset
a napos csucson, leeresztve árnyát.

És a másik lehetőség: magához szorítani „én”-jét, el-fogadni a korlátokat és kereteket; már előre lemondva az ügyis megközelíthetetlen tökéletesről, együtt érezni mindarral, ami gyarló és bolygó:

Ég és föld és csillagok és sár és a nemélő
dolgoz a földben, a vízben, a föld hátán s az égekben
békén nyugszanak, érzéketlen, bő nyugalomban...

— — — — —
Hódolj meg, hullj le a porba előtűnik,
ám ne szeresd őket! Ne szeress senkit, csak a milőt!
Azt, aki fölkel, pár suta lépést tesz, s lerogy újra,
mészakibólta...
mészakibólta... mészakibólta... mészakibólta...

itt, konokul és következetesen. A lírai én küzdelme véget nem érő folyamat, újra és újra sorra kerül, ismételten lezajlik, a beszélőnek más összefüggésben, más nézőpontból szemlélt kihívásokkal kell fáradhatatlanul szembenéznie. A *Szabadulás* többszólamú kötet. A beszélőnek számolnia kell az időtudat nélküli, szorongástól mentes hétköznapi lét korábbi tapasztalatának csábításával, amelynek érzelmi vonzaskörében a megszerzett időélmény veszteségként csapódik le az emlékező tudatban. Erről vall a költő az *Egy hülyéhez, gyermekkori barátomhoz* című versben, ahol a megszólított „Áll az időben, s áll az idő benne, / Mint ki a jég közé fagyott, és kiben jég mered.” Ezzel a gyanútlan dermedtséggel szemben a beszélő a talajt vesztő elsodortatás állapotát érzelki: „Váltott lovakkal visz a végtelenbe / engem egy hallgatag sereg.” Ezek a tudatválság órái. A vers Csorba Győző József Attila-élményének különlegesen szép példája. Éppen azért, mert úgy idézi fel a *Talán eltűnök hirtelen* kezdetű vers létösszegző sorainak gondolatmenetét, hogy az ellentétező szerkezet értékrendjét megfordítja. Míg ott az időtudat nélküli, óvatlan ifjúság, a „zöld vadon” vétkének baljós következményéről van szó, itt a „bolond siető” kesergő az egykori „buján virágzó rét” elvesztését. Íme, József Attila:

Ifjúságom, e zöld vadont
szabadnak hittem és öröknek:
és most könnyezve hallgatom,
a száraz ágak hogy zörögnek.

Csorba Győző, aki a tíz éve halott költő két jellegzetes motívumát, a homokos sík tapasztalatát és a bolondság önvádját is finoman belerejtette a szövegbe, az előbbi idézetre így felel a maga ellenstrófájával:

Bolond siető, mért kellett a puszta
homokra jutnom oly buján virágzó rét után? –
Most jajgatok, mint jégesőn a gazda
vagy katona veszített csatán.

Mint látjuk, Arany János nevezetes szőlősgazda hasonlata is feltűnik a rendkívül rétegzett, és a szövegek közötti lebegés hangulati árnyalatait gazdagon kibontó versben, s ez a költő fájdalmasan dacos küzdelmének összetett motívumrendjére irányítja figyelmünket. A *Naplójegyzet* egyik kicsengő szó-

lama a „kavargó mozgás édes nyugalommá” enyhülése, ami halálvágyként hangzik a Hélinant szellemének ajánlott *Új Halál-versek* című ciklusból, máskor viszont inkább a fenyegetettség és a kiszolgáltatottság félelme szólal meg: „az éjszakának réme-árnya / rád-élesíti késeit”, olvassuk *A menekülőben*. Ám ez a költemény, a költő nagy verseinek újabb darabja, ugyanakkor le is számol a „buján virágzó rét” naiv-ártatlan vágyával, s drámai erővel, önmegszólító formában, hosszan zengő, 9 + 8-as tagolású, tizenhét szótagos jambikus sorokban közvetíti az önmaga időbeli létének tudatára ébredt személyiség hangját. Az első sor után (ahogyan az utolsó sor előtt is) megtorpanni látszik a szöveg, ám a sorkihagyás ezúttal az önmegszólítás gesztusát nyomatékosítja, ami után (s előtte) törés, megtorpanás nélkül árad a szöveg, emocionális telítettséggel, de az intellektus fegyelmével, amit a következetesen alkalmazott cezúrák a letisztultság és rendezettség nyugalomával érvényesítenek. A megszenvedett életfilozófia higgadt, egyszersmind ellenállhatatlan retorikáját, lüktető ritmusát jelzi az a formai megoldás is, hogy a költő, aki mestere az áthajlásnak, a versmondat egyik sorból a másikba történő átíveltetésének, ebben a viszonylag hosszú, 40 soros versben csupán két enjambement-t alkalmaz. A vers érzelmi-gondolati csúcspontját képező szakasz az autentikus lét számvetése:

*Köröttek, a világ szegélyén hunyorgó lámpák rezgenek,
mint holt körül a gyertya-lángok – talán halott vagy már te is.
Nem fény e fény, csak ócska pótlék, mit a szokás gyújt, semmi több,
az egy-szövésű némaságban csöpp jajkiáltás itt meg ott.
De mégis: ez tiéd egészen, s ha büszkeségre éhezel,
szegénységedbe burkolózhatsz sajgó arany-palást helyett.
A térded egy irányba hajlik: az út is egy irányba visz,
miből kinőttél, dobd a tűzre, s vállald a rád-szabott ruhát.*

A töprengő tudat abból kiindulva, hogy a halál mindig küszöbön áll, előre-futva az időben, gyertyalángok és elfojtott jajok hangulatában vet számot lehetőségeivel, s fogalmazza meg az autentikus lét számvetését. Szegénység ez, de gazdag szegénység. Olyan állapota a létnek, amelyben felismerhetővé válik az élettelen dolgok rideg fenségével szemben a halálra szánt létezők méltósága, és ezzel együtt megszólal az irántuk érzett részvét hangja. Ami egyúttal vállalt költői feladat: „Ne szeress senkit, csak a múltot! / Azt, aki föl-

kel, pár suta lépést tesz, s lerogy újra, / messzekiáltja jaját: úgy érzed, szíved üvöltött.” (*Csak a múltót*)

A *Szabadulás* olyan, mint egy polifon zenei építmény. Ellentétes szólamokból, diszsonáns akkordokból integrált harmónia születik benne: „egy új és nem remélt tehetség mutatkozott be lapjain”, ahogy Sőtér írta. (Amihez a magunk részéről ismét hozzá kell tennünk, hogy ez a tehetség már *A híd panaszában* is hallatta hangját.) Lengyel Balázs a költő verseinek intellektuális telítettségét, a vívódó keresés sokoldalúságát méltatta.⁵²⁴ Csorba Győző halálpoétikájának életüzenete, új tartalmakkal gazdagodva, megszólal majd a költő lírájának 1955 utáni szakaszában is, kivált a remekbe formált *Séta és meditációban*, ám ez már egy másik tanulmány témája lesz. Most térjünk vissza gondolatmenetünk kiindulópontjához, az *Ocsúdó évek* című könyvhöz.⁵²⁵

A kötet lírai önéletrajz, amit a mű alcíme ki is nyilvánít, amelyre nézve érvényesnek látszik a műfaj Philippe Lejeune által adott meghatározásának két fontos eleme. Az egyik: olyan elbeszélés, amelyet „valódi személy ad saját életéről, a hangsúlyt pedig magánéletére, különösképp személyiségének történetére helyezi.” A másik: a lírai hangú elbeszélő önmagáról vall, ezt „az első személy használata jelzi.”⁵²⁶ Mindazonáltal a beszélő és a főhős mégsem tekinthető azonosnak, hiszen egy érett, közel negyvenéves költő visszatekintve, nem kronologikus rendű, inkább intuitív lelki utazás keretében számol be gyermekkori élményeiről. Éppen e kettős én közti ívfeszültség eredményezi a kötet lírai-intellektuális telítettségét. Ezt a hangulatot tízsoros, stanzavariációknak tekinthető, 10, 11 szótagos jambikus sorokból álló strófáknak az eseményekkel kapcsolatos ironikus fölénye erősíti. A korábbiakból kitűnt, hogy Csorba haláltémáját nem életrajzi tényezőkől vezettük le, hanem magasrendű poézisbe emelt intellektuális eszmélkedés, egzisztenciális létfilozófia közegébe helyezve értelmeztük azt. Ismét jelezzük, hogy nem (a filozófiai szempontból egyébként tájékozott) Csorba, hanem a Csorba-versek bölceletéről beszéltünk. Ezzel együtt nyilvánvaló, hogy az életrajzi háttérben inspiráló, az eszmélkedést befolyásoló módon jelen voltak a haláltapasztalat eseményei, jelenségei. Ilyen a temetőközelség élménye, a sírkert játszóterként szolgáló helyszíne, Aranka

⁵²⁴ LENGYEL Balázs: *A mai magyar líra*. Budapest, Officina, 1948. 92.

⁵²⁵ CSORBA Győző: *Ocsúdó évek. Önéletrajzi költemény*. Pécs, Dunántúl Könyvkiadó, 1955.

⁵²⁶ Philippe LEJEUNE: *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásaiból*. Szerk. Z. Varga Zoltán. Budapest, L'Harmattan, 2003. 18–19.

nénjének halála, valamint az apa betegségének, korai elvesztésének fájdalma, gyásza. Sajátos lelki deficit, hiányérzet körvonalazódik: a költő sokkal többet beszél a halottakról, mint az élőkről. Ám ez csupán a téma első szintjén van így. Az eltávozottak túl vannak az életnek az *addig* szóval jelölt határpontján, s már nem változtathatnak sorsukon. Arra figyelmeztetnek, hogy az idő olyasvalami, amit az ember teljesít be. És a beszélő, emléküket felidézve, hangot kölcsönöz nekik, beszélteti őket. Az élő és a holtak viszonyában a szöveg alanya a létezésének kihívásaira tervvel, feladatvállalással válaszol. A *csak addig* titka felnyílik a vers által: „csak addig éljek, amíg él az ének”, hangzik a szöveg 101., azaz CI. strófájában, mert a versszakok római számozásával a költő méltóságot ad a szövegnek, emelkedetté teszi a beszédet, egyszersmind a kulturális hagyományokhoz köti. Ebben az időtávlatban a vers *énekké* lényegül át, s az énekmondás hagyománytörténetében a szövegbe természetesen simuló „világ világa” metafora idézet is, az első ismert magyar vers, az *Ómagyar Mária-siralom* visszhangja, amelynek rezgésében kétszer bukkan elő, jelzőként és jelzett szóként is, az *igézet* szó. Mert már maga az idő beszél, a személyes és a közös múlt. Itt, a jelenben. Az *addig* előtt, a *csak addig* tudatában, a tervezés, s immár a megvalósulás méltóságával.

Az *Ocsúdó évek* határkö a költő pályáján. Számvetés és összegzés. De a későbbiek szempontjából az emlékek szellemi archívuma, amelynek normát és elvet parancsoló *arkhón*-ja maga az Idő, *scholar*-ja pedig a lírai én, aki a kibúvók és illúziók nélküli élet énekké formált lehetőségének birtokosaként a letéteményezés helyére már most is rámutat, de végleges érvénnyel majd a *Séta és meditációban* fogja kijelölni.⁵²⁷ Amennyiben az értelmező maga is vállalja a *scholar* szerepét, akkor a bevezetőben feltett kérdésre adandó válasz úgy is megfogalmazható, hogy Isten az Idő által hallatja hangját

Csorba Győző eddigi pályaszakaszára poétikai szempontból visszatekintve megállapíthatjuk, hogy a *Nyugat* harmadik nemzedékéhez, illetve az Ezüstkor gárdájához szorosan nem kapcsolódó, leginkább még talán Jékely Zoltánnal rokonítható költő a maga egyéni útját járta.⁵²⁸ A *híd panasza* leg-

⁵²⁷ Jacques DERRIDA: *Az archívum kínzó vágya. Freud impresszió.* / Wolfgang ERNST: *Archívumok morajlása. Rend a rendetlenségéből.* Ford. Bereczki Péter és Lénárt Tamás. Budapest, Kijárat, 2008. Saját archívumértelmezésünkről: NAGY Imre: *A második kapu. Bertók László kései lírájáról.* Pécs, Kronosz, 2015. 39–50.

⁵²⁸ RÓNAY László: *Az Ezüstkor nemzedéke.* Budapest, Akadémiai, 1967. A *Nyugat* harmadik nemzedékével és az Ezüstkor csoportjával foglalkozó szerző, mint erre Tüskés Tibor

CSORBA GYŐZŐ

OCSÚDÓ ÉVEK

ÖNÉLETRAJZI KÖLTEMÉNY

Drága kinti Bogárkannal
végtelen halállal tisztelet
hívóvettemdon.
Győze, aki, meg el,
mindig nagyon-nagyon
fogja kezéni.
Pén, 955. hívót.

DUNÁNTÚL KÖNYVKIADÓ

Az Ocsúdó évek feleségének dedikált példánya

főbb költői eredménye, hogy a *Mozdulatlanság* élményszerű, átélt konkrétumaitól a tárgyi korrelatívok áttételes, intellektuális én-megalkotásához jutott el. A *Szabadulás* versei pedig – „az életbizalom és vereségtudat meg-megújuló küzdelme és katarzisa vetett reménye” által⁵²⁹ – azt sugározták, hogy a hiteles személyiség nemcsak önmegvalósításra képes, de a létnek az emberi öntudatfejlődés adott szintjén történő intuitív értelmezésére is alkalmas. Az *Ocsúdó évek* beszélője azt is kifejezésre juttatta, hogy – a merész képalkotással és egyéni grammatikai megoldásokkal fellazított mondat szerkezetekkel együtt – hisz az én és a dolgok nyelv általi megragadhatóságában. Anélkül, hogy a lírai modernitás egymást követő fázisainak meghatározó értékminőséget tulajdonítanánk, úgy véljük, hogy Csorba Győző költészetének eddig vizsgált szakasza a klasszikus modernség kései fázisa jegyében formálódott.⁵³⁰ A formákba kényszerített személyesség, az integritás és a szólamokra bomlás között egyensúlyozó énfelfogás és a referencialitástól való eloldódó reflexivitás olyan líraszemléleti eredmény, amely biztosítja az elért poétikai eredmények további megszilárdítását, de nyitott a késő modernség irányában is: „front és fészek”. De ez már egy másik tanulmány tárgya.

is felfigyelt (Tüskés T.: *Csorba Győző*, i. m. 13.), Csorbát meg sem említi, ezért könyve esetünkben leginkább viszonyítási pontként, háttértanulmányként jöhet számításba.

⁵²⁹ KULCSÁR SZABÓ Ernő: *A magyar irodalom története 1945–1991*. Budapest, Argumentum, 1993. 71.

⁵³⁰ Hugo FRIEDRICH: *Die Struktur der modernen Lyrik. Von Baudelaire zur Gegenwart*. Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1956. 10–16, 107–154.